

The emergence of emic in the Croatian language studies

In the 1950s and 1960s, the opposition between emic and etic terms was widely discussed in general linguistics and anthropology (cf. Pike, 1967). As far as we know, the first term from this set, the one on which the others were based – *phoneme* – was used by the French phonetician Antoni Dufriche-Desgenettes in the 1860s, perhaps borrowed from the Bulgarian scholar Petăr Beron (Fr. *phonème*, cf. Mugdan, 2011, 2014). The term *morpheme*, again as far as we know, was first used in the late 1870s by the Polish-Russian linguists Mikołaj Kruszewski and Jan Baudouin de Courtenay (Rus. *морфема*, cf. Baudouin de Courtenay, 1963), as well as the Swedish linguist Adolf Noreen in the 1890s (Swed. *morfem*, cf. Noreen, 1899). The fact that these are general linguistic terms today is due primarily to Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson, and Leonard Bloomfield. The emergence of the alloterms – *allophone* and *allomorph* – had to wait for the American linguists Benjamin L. Whorf (E. *allophone*, 1938), Charles F. Hockett (E. *morph*, 1947), and Eugene A. Nida (E. *allomorph*, 1948). In the present article it is shown how and when these emic terms slowly entered circulation in Croatian linguistics – in the *Uvod u opću lingvistiku* (E. *Introduction to general linguistics*) by Sreten Živković (1935), and then intensively in the 1960s.

Key words: emic, etic, phone, phoneme, allophone, morph, morpheme, allomorph, Croatian

PREOBRAZBA ILI KONVERZIJA – MORFOSINTAKSA I(LI) RJEČOGRADBA

Igor Marko Gligorić

Odredenja konverzije

hrvatskoj se gramatikografiji tradicijski o konverziji ili preobrazbi govori u poglavljima o tvorbi riječi, i to prevladavajuće kao jednome od tvorbenih načina. S druge strane gramatički opisi, kako će se pokušati pokazati u nastavku, ipak dosljedno prepoznaju posebnosti preobrazbe. Te se razlike očituju i takve prepoznaju između rezultata preobrazbe i rezultata izvođenja i slaganja kao prototipnih tvorbenih načina.

Odmicanje preobrazbe od (ostalih) tvorbenih načina naznačuje se već u uvodnim napomenama o tvorbi. Tako npr. u Hrvatskoj gramatici stoji:

„Ovisno o tome kojim se tvorbenim sredstvima izražava tvorbeno značenje tvorenica razlikuje se u izvođenju i slaganju nekoliko tvorbenih načina: sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, odnosno složeno-nesufiksalna tvorba ili čisto slaganje, složeno-sufiksalna tvorba, srastanje, tvorba složenih skraćenica i, kao poseban tvorbeni način, preobrazba.“ (Barić i autori, 2005.: 293.)

Dakle iako se preobrazba navodi među tvorbenim načinima koji se razlikuju u izvođenju i slaganju, što se može činiti dvojbenim, ipak ne ostaje neuočena činjenica da se preobraženice¹ – riječi nastale preobrazbom – tvorbeno, morfološki u širem smislu razlikuju od (ostalih) tvorenica. Preobrazba se tako određuje kao način nastanka novih riječi pri kojemu riječ iz jedne vrste riječi prelazi u drugu vrstu, pri čem se mijenjaju gramatička obilježja i sintaktički položaj takve riječi, a glasovni joj sastav ostaje nepromijenjen (Barić i autori, 2005.: 300.). Ističe se i da riječ u preobrazbi potpuno ili djelomično dobiva gramatička obilježja one vrste riječi u koju ulazi, a to se dobivanje gramatičkih obilježja smatra tvorbenim sredstvom u preobrazbi (Barić i autori, 2005.: 300.). Iako riječ ne mijenja glasovni sastav, pojavljivanjem u različitim kontekstima svrstava se u različite vrste riječi, stoga se smatra opravdanim te izrazno iste jezične jedinice smatrati različitim riječima, zapravo istoizraznicama ili homonimima. Ovisno o tome u koju vrstu riječi preobraženica ulazi E. Barić i autori (2005.: 301. – 302.) razlikuju poimeničenje (supstantivizaciju), popridjevljenje (adjektivizaciju), popriloženje (adverbijalizaciju), povezničenje (konjunkcionalizaciju) i popredloženje (prepozicionalizaciju).

S. Težak i S. Babić (1996.: 150. – 151.) preobrazbu spominju u tvorbi riječi, ali eksplicitno navode da se preobrazba ne smatra pravom tvorbom jer riječi ne mijenjaju svoj sastav. Tako taj način postanka novih riječi – preobrazbu, mutaciju ili konverziju – primjećuju u riječi koje bez dodavanja tvorbenih jedinica prelaze iz jedne vrste riječi u drugu. Prijelaz riječi iz jedne vrste u drugu vrstu riječi kao temeljno obilježje preobrazbe spominju i L. Hudeček i M. Mihaljević (2017.). Stoga se preobrazba naziva i nultom derivacijom jer se jasno mogu utvrditi osnovna i izvedena riječi (Tafrā, 1998.a, 1998.b, 2005.).

S. Babić (1991.: 47.) u Tvorbi spominje preobrazbu u poglavlju naslovljenome Načini bliski tvorbi (granična područja). Pri tom ističe da se ti načini – unutarnja tvorba, preobrazba, prijenos značenja, višočlani nazivi, jezično stvaranje, potencijalne riječi, individualna tvorba, terminološka tvorba – ne ubrajaju u tvorbu u užemu smislu jer se pri nastanku novih riječi ne javljaju posebne tvorbeno jedinice – dakle nema djelovanja tvorbenoga elementa, a riječ mijenja samo svoje gramatičko obilježje i (djelomično) značenje. Uz određenje preobrazbe – koju uz *mutacija* ili *konverzija* naziva i *transfiguracija* – ističe da riječ načelno preuzima morfološke i sintaktičke osobine vrste kojoj je pripala, ali često ne preuzima ni morfološke osobine (Babić, 1991.: 48.). Među vrstama preobrazbe uz neke koje spominju E. Barić

¹ Naziv *preobraženica* spominje S. Vulić (2005.) pri govoru o riječima nastalim preobrazbom u jednome mjesnome govoru, pri čem na apstraktnoj razini skupine govora, dijalekata i narječja razlikuje i *natpreobraženice*. Zapravo se preobraženicama smatraju inačični izrazi *natpreobraženica*: npr. *natpreobraženica Ugrsko* u čakavskim se gradišćanskohrvatskim govorima ostvaruje kao *Ugrsko*, *Ugersko*, *Vugrsko*, *Vogersko* i sl. – s različitim mjestom naglaska, njegovom intonacijom i trajanjem. Pritom su *Ugrsko*, *Ugersko*, *Vugrsko*, *Vogersko* preobraženice. Ovdje se taj naziv rabi za riječ nastalu preobrazbom.

i autori (2005.) spominje i poglagoľljivanje (verbalizaciju). Dodatno se ističe da je preobrazba u hrvatskome jeziku relativno rijetka, a jedino češće njome nastaju pridjevi od glagolskih priloga (*budući, sljedeći*). Tomu bi se mogao dodati i postanak kvalitativnih priloga od pridjeva.

Nedodavanje tvorbenih jedinica moguć je razlog zašto o preobrazbi nema eksplicitnoga govora u gramatici J. Silića i I. Pranjkovića. Autori spominju izvođenje i slaganje: prefiksalsnu, sufiksalsnu, prefiksalsno-sufiksalsnu i složeničku tvorbu (Silić i Pranjković, 2007.: 146. – 181.). Međutim, o preobrazbi se može zaključivati iz drugih dijelova gramatičkoga opisa analizira li se inventar pojedinih vrsta riječi, ponajprije tzv. *malih* riječi. Tako će se među česticama pronaći riječi koje se inače određuju kao prilozi (npr. *gotovo, potpuno, neobično* kao usporedne ili gradacijske čestice; *vjerojatno, sigurno* kao samostalne čestice, tj. modifikatori), glagoli (*jest*), veznici (*i, ni, niti*). Veznicima će se smatrati i sljedeće riječi: *kuda, kako, gdje, koji, čiji, za razliku od toga, drugim riječima, jednostavnije rečeno* i sl. U prijedloge su ubrojene i riječi *sredinom, povodom, temeljem, na centru, na osnovi, po liniji, polazeći od, u zavisnosti od, protivno, razmjerno, uključujući, uzevši u obzir, na čelu s* i dr.

Ovdje će se preobrazbom ili konverzijom smatrati gradba novoga derivacijskoga ili gramatičkoga oblika bez dodavanja afiksa, odsječnoga ili nadodsječnoga (Marković, 2012.: 81.). Time ju se razumijeva kao rječogradbeni postupak kao i postupke pričvrščivanja afikasa na jedan leksički morf, postupke koji uključuju dva leksička morfa, supletivnost, modifikaciju baze, reduplikaciju, skraćivanje baze, metatezu te postupke koji se temelje na alfabetu (Marković, 2012.: 54.). Tako se preobrazbu – uz prethodno spomenute nazive ovdje se navodi i *funkcionalni pomak* – razlikuje od rječotvorbe (izvođenja i slaganja) te ju se uvrštava među postupke nastanka novih riječi neovisno o svrsi te gradbe (gramatičkoj, pragmatičkoj ili stilističkoj).²

O primjerima preobrazbe (?)

U prethodnim određenjima preobrazbe navedena je većina vrsta toga rječogradbenoga postupka. U sljedećim će se odlomcima ukratko razložiti primjeri preobrazbe prema vrsti riječi kojoj pripada preobraženica kako navodi Marković (2012.: 81. – 82.).

Imenice nastaju od pridjeva (*stari, optuženi, Hrvatska, blago* u značenju ‘stoka; bogatstvo’), zamjenica (*ja, moji, svoj*), glagola (*rekla-kazala*), uzvika (*vau-vau* u značenju ‘pas’, *tu-tu* za automobil ili koje slično prijevozno sredstvo). Imenice nastale od pridjeva i zamjenica potvrđuju da riječi nastale konverzijom ipak zadržavaju morfološka obilježja vrste iz koje dolaze: poimeničeni pridjevi i dio zamjenica sklanjaju se prema g-sklonidbi (*Volim tvog starog, Živim u Hrvatskoj, Bio sam kod*

² U tome smislu Marković (2012.: 54.) kao nadređeni pojam izdvaja *rječotvorje*. Ono obuhvaća i postupke promjene značenja (metaforizaciju, eponimizaciju), leksičko posuđivanje i dr.

tvojih) ili – ako se i pojavljuju u kosim padežima – potencijalno zadržavaju sklonidbu kakvu su imali (*moje drugo ja*). Dakle u morfološki užemu smislu nije došlo ni do kakve promjene. S druge strane imenice nastale od uzvika nedvojbeno bi pripadale σ -sklonidbi.³ To znači da morfološki ni ovdje nema promjene jer su uzvici nepromjenjive riječi. Stoga se već na prvome primjeru konverzija može postaviti pitanje je li doista riječ o preobrazbi – prelasku riječi iz jedne vrste riječi u drugu – ili riječi poprimaju neka obilježja (prije svega (morfo)sintaktička) druge vrste riječi jer su se našle u sintaktičkoj službi koja je prototipna za tu, drugu vrstu riječi, onu u koju su prešle (?) preobraženice. Tome u prilog ide i analiza uporabe *Novi* (primjer koji navodi S. Babić u Tvorbi), pridjeva koji iz sintagme *novi grad* služi kao naziv za naseljeno mjesto. Ne čini se bezrazložnim tvrditi da je riječ o elipsi – imenica je izostavljena – što znači da *Novi* nije poimeničen. Slično vrijedi i za druge primjere tzv. poimeničenih pridjeva i zamjenica.

Razmotri li se popridjevljenje, uočava se da pridjevi nastaju od glagolskih oblika, participa: *budući, leteći, zreo* (*ibid.*). S obzirom na to da je riječ o glagolskim oblicima prototipno pridjevske uloge, gramatičko ponašanje participa kao pridjeva nije neočekivano. Iz sinkronijske perspektive jasno je da su npr. glagolski pridjevi nesklonjivi, ali mociju imaju. Uzme li se u obzir dijakronija, cjelovita je pridjevska narav sasvim očekivana.

Neki su prilozi preobraženice imenica (*istina* u značenju ‘doista’, *brdo, hrpu, časkom, dogodine*), neki brojeva⁴ (*prvo* u značenju ‘najprije’). Navedene skupine objedinjuju imenice (ili nekad, obično, najčešće imenice) koje se pojavljuju u službi koju obilježava modalnost ili označuju količinu čega. Primjeri adverbijalizacije jesu i imenice u kosim padežima te srasli prijedložno-padežni izrazi. Prilozi nastali od imenica koje se popriložuju dolaze u sintaktičkim okolinama koje su karakteristične za (te) imenice. Tako se čini da nije nerazložno propitati je li u kontekstima *Kupio je brdo čokolade* riječ *brdo* imenica ili prilog. Sintaktički nema obveze da *brdo* ne smatramo imenicom u akuzativu nakon koje dolazi – kako je to uobičajeno prema hrvatskoj sintaksi padeža u tim kontekstima i značenjima – imenica u genitivu. Točno je da je tomu izrazu suparnica riječ *mnogo* (*Kupio je mnogo čokolade*), što bi mogao biti razlog tumačenju te riječi kao priloga. Međutim zamislivi su i konteksti *Iznenadio ju je brdom čokolade*, što nije zamjenjivo *prilogom*: **Iznenadio ju je brdo čokolade*. S druge strane nesklonjivi oblik (prilog?) suparnik je u kontekstima kao što je *Pobjegao je od brda problema*, tj. *Pobjegao je od brdo problema*, pri čem potonje jezično oblikovanje ne smatramo do kraja neutralnim. Drugi primjeri pokazuju da

³ Rečeno vrijedi ako prihvatimo postojanje σ -sklonidbe s obzirom na to da u paradigmi nema promjene oblika.

⁴ Jesu li brojevi vrsta riječi, posebno je pitanje. Ovdje samo upozoravam na taj problem te se priklanam tumačenju brojeva kao semantičke kategorije čiji se članovi mogu uvrstiti u postojeće vrste riječi s obzirom na svoju morfologiju, tj. morfosintaksu. (Tako je i s primjerom *prvi* koji se ponaša kao pridjev.)

se imenice pojavljuju u kosim padežima koji kodiraju značenje koje imaju nakon preobrazbe (ako se preobražuju) – instrumentalno značenje u *časkom* ili u primjeru (srasla) prijedložno-padežnoga izraza *dogodine* uklapa se u semantička ustrojstva instrumentala i genitiva. Posebnu skupinu priloga koji nastaju preobrazbom čine kvalitativni prilozi koji su preobraženice pridjeva u srednjemu rodu, uključujući preobrazbu pridjeva u različitim stupnjevima.

Prepozicionalizacija ponajprije zahvaća imenice. Tako nastaju prijedlozi *kraj*, *duž*, *pomoću*, *povodom*, *početkom* i sl. I u ovome slučaju poslije preobraženice slijedi genitiv, što je usporedivo s prethodnim primjerom, a značenja kodirana početnim padežnim oblikom imenice – jednako kao i u opisanome slučaju – uglavnom odgovaraju padežnim značenjima imenica. Takvo je stanje razumljivo jer se čestom uporabom nekog ustrojstva – nekoga jezičnoga oblikovanja – određeno značenje može gramatikalizirati, čime se određeni oblik može specijalizirati za izricanje točno određenoga sadržaja. Posebno je pitanje u kojoj je mjeri gramatikalizacija završena u uvodno spomenutih tzv. složenih prijedloga *na osnovi*, *po liniji*, *polazeći od*, *u zavisnosti od* ili *uzevši u obzir* (v. gore). Ako se prihvati da je riječ o složenim prijedlozima, znači da je npr. *uzevši u obzir* jedna gramatička riječ. Na tome je tragu i Vuković kada govori o tome da se u ulozu prijedloga osim jednorječnih jedinica mogu naći i višerječne (Vuković, 2022.). Ovdje smo bliži shvaćanju I. Matas Ivanković (2016.) koja složenim prijedlozima smatra sraslice dvaju prijedloga (*iznad*), prijedloga i priloga (*povije*) i prijedloga i imenice (*pokraj*), a posebno izdvaja prijedložne izraze koji se sastoje od dviju ili više riječi koje nisu srasle (*nedaleko od*, *u roku od*). Ipak, autorica razlikuje prijedložni izraz i prijedložno-padežni izraz: prijedložni je izraz izraz koji se sastoji od više riječi, a prijedložno-padežni izraz odnosi se na sintaktičku vezu prijedloga (koji i sam može biti prijedložni izraz) i padežnoga oblika (2016.: 544.). To bi značilo da je u sintagmi *u roku od tjedan dana* prijedlog *u roku od*, a on je sam prijedložno-padežni izraz koji – kao prijedlog – dolazi uz određeni padež. Ako se prijedlogom shvati sve što zahtijeva padež (a nije glagol), onda se zapravo govori o – kako i kaže Vuković – ulozu prijedloga. Međutim uloga je služba riječi, uloga koju riječ ima u jedinicama koje su složenije od razine riječi. Dakle nije riječ o morfološkoj kategoriji u užemu smislu.⁵

Povezničenjem veznicima postaju zamjenice (*koji*, *što*), glagoli (*bilo*), prilozi (*kamo*) i čestice (*li*). Raznolikost inventara veznika razvidna je već iz prethodnih primjera. Uključimo li i uvodno spomenute Silićeve i Pranjkovićeve primjere, vrsta riječi još je raznolikija.⁶ Raznolikost se očituje u podrijetlu veznika, što je možda i manje važno, ali i u činjenici da se kao veznik – dakle kao jedna gramatička riječ –

⁵ Naravno, ovdje se ne želi reći da su vrste riječi samo morfološka kategorija ili da su uopće morfološka kategorija: jasno je da sintaksa i semantika imaju veliku ulogu. Ipak, propitujući primjere pojedinih vrsta riječi i primjera konverzije, želi se utvrditi i jasnije granice između službe riječi u rečenici i vrste riječi.

⁶ Više o konjunktovima, subjunktovima i konektorima v. Pranjković, 2005.

pojavljaju nepromjenjive riječi (*li*), promjenjive riječi (*koji, što*) te višerječni izrazi (*s obzirom na to da*). Stoga je logično upitati se jesu li te riječi preobraženice kada su gramatički zadržale kategorije koje su imale. Situaciju dodatno usložnjuju primjeri riječi *što* (usp. Pranjkić, 1986., 2010., 2013.).⁷ *Što* se pojavljuje kao atributni veznik u primjerima kao što je *Došla je žena što sam ju najavio*. U tim slučajevima *što* nema padež – nije zamjenica – i uza nj se pojavljuje presumptivna zamjenica kojom se kodira odnos – ona je, naravno, sklonjiva. Usporedi li se to s rečenicom *Došla je žena koju sam najavio*, jasno je da riječ *koju* služi kao subjunktor te da je sklonjiva. Nadalje *što* dolazi kao zamjenica u povezujućoj službi u subjektivnim, objektivnim i predikatnim rečenicama, što znači da je sklonjiva (*Što jest, jest., Priznaj čemu se veseliš.*). U primjerima *Tekst je prejednostavan, što se moglo i očekivati* riječ *što* pojavljuje se u službi veznika nerestriktivnih rečenica, dakle kao prosentencijalizator; sklonjiva zamjenica. S druge se strane *što* rabi kao (nesklonjivi) eksplikativni (*Veselim se što si došla*) i uzročni veznik (*Žao nam je što smo odselili*). Uz to su još najmanje dvije porabe riječi *što* u kojima je *što* nesklonjiva riječ: *što* kao čestica (*Što bogatija, to sretnija., Što me guraš?, Što misliš da ja volim plesati?*) i kao dio višerječnih vezničkih izraza (*kao što, bez obzira na to što*). Postavlja se pitanje koliko ima riječi *što* te kako izgleda njezino semantičko ustrojstvo, kakva je njezina poraba u konkretnim kontekstima te što se može objediniti pod istim nazivnikom. Ovdje se želi usmjeriti pozornost i na mogućnost pretpostavke postojanja jedne jezične jedinice koja dolazi u različitim porabama te s obzirom na ulogu u kojoj se nađe dobiva ili gubi koje obilježje.⁸

Preobrazbom – smatra se – nastaju i zamjenice, i to od brojeva (*jedan* u značenju ‘neki’, *drugi* u značenju ‘ini’) i imenica (*čovjek* u npr. *Čovjek u toj situaciji ne može ništa*).⁹ Prvo je što se i u tim primjerima preobraženica može zamijetiti čuvanje je morfoloških obilježja vrste iz koje riječi dolaze – iako se govori o preobraženicama, riječi se sklanjaju kao i prije preobrazbe, tj. imaju mociju kakvu su i imale. Drugo, valja spomenuti da se u nekim pristupima te riječi (konkretno se to odnosi na *jedan* i *neki*, ali primjenjivo je i na *drugi*) smatraju članovima. I tome se primjeru može tvrditi da se preobraženice možda tek jednim dijelom odmiču od prototipne uporabe riječi vrste kojoj pripadaju (ili kojoj su pripadale?). Naime neodređenost koja se izražava u nekim jezicima članovima, svojstvena je i nekim hrvatskim vrstama riječi. Uz to neke riječi (kao *jedan* i *neki*) očito u svom semantičkom ustrojstvu nastalom na temelju uporabe (i obrnuto – uporaba utječe na semantičko ustrojstvo) omogućuju kodiranje značenja kakvo se prototipno prepoznaje u uporabi članova u jezicima koji imaju članove. U tome je kontekstu samo pitanje jesu li se te jezične

⁷ Slično o vezničkome i nevezničkome *da* v. Pranjkić 2008., a o riječi *li* i njezinim porabama usp. Pranjkić 2012., 2016.

⁸ Više o razlikovanju veznika kao vrste riječi i poveznika kao službe riječi v. Gligorić 2018. (i usp. Gligorić, 2013.)

⁹ Za sve primjere usp. Marković, 2012.: 81. – 82.

jedinice dovoljno odmaknule od vrste kojoj primarno pripadaju ili je takva poraba samo primjer rubnoga značenja koje dopušta vrsta u kojoj one inicijalno jesu.

Počestičenjem su nastale čestice od imenica (*put, god*), zamjenica (*što, čim*) i glagola (*jest*).¹⁰ S druge strane od imenica (*bog/bok, hvala, uzdravlje, užas*), priloga (*zdravo, van, napolje*) i glagola (*živio*) pouzvičenjem su nastali uzvici. I navedeni primjeri upućuju na pitanje gramatikalizacije, tj. na pitanje je li se *užas* ili *živio* dovoljno uporabom odmaknuo od imenice odnosno glagola da bi se mogao smatrati uzvikom. U vezi s uzvicima treba upozoriti i na nerijetko nejasno razlikovanje uskliknosti – kao obilježja (bilo kojega) iskaza i uzvika kao vrste riječi (usp. Silić i Pranjковиć, 2007.; Gligorić, 2017., 2018.).

Posljednja je vrsta preobrazbe poglagoljenje. Marković (2012.: 82. – 83.), komentirajući Babićevo spominjanje te vrste preobraženica, upozorava da je verbalizacija rubno moguća jer su glagoli nužno sufigirani afiksima za vrijeme, način, osobu te kao takav, rubni primjer navodi Pranjковиćev *On njega cap-carap*. Nadalje zaključuje da je verbalizacija lakša u jezicima s malo fleksije (npr. u engleskome).

Prethodnim se kratkim pregledom vrsta preobrazbe pokušalo propitati stvarnu udaljenost preobraženica od vrste riječi iz koje su došle te se željelo usmjeriti pozornost na mogući sintaktički utjecaj na ponašanje riječi koji uzrokuje pojavljivanje obilježja koje riječi nisu imale ili – što je mnogo češće – gubljenje obilježja koje jesu imale. U tome smislu razmotrit će se i sljedeći primjeri.

- (1) Zrinka voli Stjepana.
- (2) Babić voli Babića.
- (3) Jelaska voli Babića.
- (4) Babić voli Jelasku. // Babić voli Z. Jelaska. // ?Babić voli Jelaska.
- (5) Dolores voli Ines.

Prvi primjer jednostavna je rečenica sa subjektom (u ženskome rodu), predikatom i izravnim objektom (u muškome rodu). Prema tomu primjeru napravljene su inačice (2 – 4). Primjer (2) nedvojbeno upućuje na to da je objekt u muškome rodu i da je riječ o osobi.¹¹ S druge strane gramatički rod subjekta ne može se znati sa sigurnošću jer i žensko i muško prezime imaju isti oblik. Ipak, ako je riječ o ženskome rodu, pitanje je može li se toj riječi odrediti padež jer su ženska prezimena prema definiciji nesklonjiva. Moglo bi se reći da je riječ o imenici koja se sklanja prema *σ*-sklonidbi, što bi donekle opravdalo određivanje padeža.¹² Rečeno vrijedi i za primjer (3). U primjeru (4) gramatički se rod subjekta ne može znati iz primijećenih

¹⁰ U vezi s primjerima čestica *usp.* uvodne primjere i objašnjenja uz povezničenje.

¹¹ Moglo bi se tumačiti ovdje da je riječ o vinu istoimenoga proizvođača, ali takvo bi što moglo biti sugerirano i barem drukčijim pravopisom (usp. *Babić voli babića.*) ako ne i oblikom jer je u tome slučaju riječ o neživome.

¹² O (ne)postojanju oblika u nultoj sklonidbi v. bilješku 3. Uz to ovdje treba istaknuti da se pod *padežom* misli na morfološki vidljiv padež: jasno je da odnos koji padež označuje – a padež jest odnos – uvijek postoji, ali ne mora uvijek biti morfološki kodiran posebnim morfološkim oblikom.

razloga, ali objekt je nedvojbeno u ženskome rodu. To se međutim nedvojbeno vidi samo u prvoj rečenici u četvrtome primjeru. Primijeni li se pravilo da su ženska prezimena nesklonjiva (sva, uključujući i ona koja završavaju na -a), druga rečenica u (4) normativno je prihvatljiva. Ipak, ostaje pitanje određuje li se, tj. ima li padež prezime ženske osobe. Makne li se inicijal imena u (4), dobiva se primjer koji dio govornika može smatrati agramatičnim, pri čem ostaje i pitanje sklonjivosti subjekta i objekta. U (5) je ista situacija, s tim da ovdje možemo istaknuti i da i *Dolores* i *Ines* mogu biti u akuzativu i nominativu (kao i subjekti i objekti u drugoj i trećoj rečenici u (4). S obzirom na to da je u svim primjerima riječ o imenicama, postojanje (morfološki vidljivoga) padeža bez obzira na (ne)promjenjivost oblika najčešće se ne će dovesti u pitanje.

Za razliku od prethodnih primjera sljedeći se tiču glagola.

(6) Volio je hodati.

(7) Preporučujem hodati svaki dan.

U (6) je sasvim sigurno riječ o glagolima koji su u službi složenoga predikata. Primjer (7) već je nešto složeniji jer su mu suparnice i preoblike *Preporučujem da hodate svaki dan* i *Preporučujem hodanje svaki dan*; infinitiv je najmanje *glagolik* glagolski oblik i po mnogome je sličan imenici. Analize bi tvrdile da je riječ o složenome glagolskome predikatu. Dakle, ako ne (7), onda preoblika s odglagolnom imenicom upućuje na mogući akuzativ, što odmiče takvo oblikovanje od glagola te ga približava imenici.

Imenici su puno jasnije bliski *hodati* i *trčati* u (8) i (9).

(8) Hodati je dobra preporuka.

(9) Trčati je zdravo.

(10) Govoriti je glagol.

(11) Idem je prezent.

Infinitivi dolaze u službi subjekta. Stoga je razložno promisliti i o tome imaju li zbog toga padež i bi li se moglo tvrditi da je riječ o preobraženicama koje su sada imenice $\emptyset$ -sklonidbe: *hodati- $\emptyset$* i *trčati- $\emptyset$* . Isti bi *flektivni morf* imali *govoriti* i *idem* u (10) i (11) – kao *Ines- $\emptyset$* ili *Dolores- $\emptyset$* .

Primjeri (12 – 16) upućuju na istu mogućnost.

(12) Njezin ne odjekuje zbornicom.

(13) Dosta mi je njegovih ali.

(14) Čuo sam krc prozora na hodniku.

(15) Naslonjač je ružan.

(16) Naslonjač je bljak.

U (12) je u službi subjekta čestica (ili inače čestica) s atributom. Pri tom je atribut sigurno u nominativu, tj. nominativ je morfološki vidljiv ($-\emptyset$). U (13) *ali* ima atribut, i to u genitivu množine. S obzirom na to da se na attribute preslikavaju gramatičke kategorije riječi na koju se odnose, tim je više – s te strane – problematično ne odrediti padež tim riječima. U (14) glavni je tagmem sintagme koja je u službi objekta

inače nesklonjivi uzvik (ili je riječ o preobraženici) koji je zbog odnosa izravnoga objekta u akuzativnome značenju. Na kraju riječi *ružan* (nedvojbeno pridjev u nominativu) i *bljak* (uzvik?) dolaze u istoj rečeničnoj službi: predikatno su ime, dakle u nominativu su.

Rečenice (17) i (18) primjeri su porabe (inače) uzvika u predikatnoj službi.¹³

(17) Staklo krc od nagle promjene temperature.

(18) On tres na pod.

Činjenica je da je rečenični član koji je nositelj predikativnosti nepromjenjiva riječ. Pri tom ta nepromjenjiva riječ nosi leksičku informaciju, ali nema morfološke informacije o npr. vremenu, osobi (iako je ono razvidno zbog izrečenoga subjekta) i dr. (usp. Markovićev komentar o verbalizaciji naprijed u radu).

Primjerima (1 – 18) željelo se još jednom upozoriti na morfosintaktičke sličnosti između različitih vrsta riječi iz gledišta kategorijalne sintakse. Iz kratke je analize uočljivo da imena i prezimena koja ne mijenjaju oblike (*Babić, Ines*) zbog toga što su imenice manje se opiru *imeničkome* gramatičkome opisu. S druge strane riječi koje inače nemaju kategorije koje imaju npr. imenice ili pridjevi, kada se nađu u istoj sintaktičkoj službi, teže se uklapaju u morfosintaktički opis kakav bi bio onaj imenica ili pridjeva. Stoga se kao jedno od temeljnih pitanja nameće je li riječ o preobrazbi. Ako je riječ o preobrazbi, ne bi trebalo biti dvojbeno pridružiti riječima koje se tako gramatički ponašaju kategorije koje imaju riječi koje su prototipno u službi u kojoj dolaze preobraženice u konkretnome kontekstu. Osim toga opisivanje tih riječi kao preobraženica ima i leksikografske posljedice: ako je riječ o riječima koje su nastale preobrazbom, onda bi ih u idealnome slučaju trebalo tako i leksikografski opisati. To bi konkretno značilo da je homonimija prevladavajući leksički odnos jer potencijalno (i načelno) velika većina riječi može zauzimati različite sintaktičke službe – ako ne i sve njih – a prema tome može se i poimeničiti, popridjeviti, poglagoliti i sl.¹⁴

Ovdje se priklanja tumačenju prema kojemu se dovodi u pitanje status tih riječi kao preobraženica. Skloniji smo tvrdnji da riječ na morfološkoj razini više-manje pripada jednoj vrsti te prototipno dolazi u (supra)sintaktičkim službama koje su za nju karakteristične. To nipošto ne znači da riječ ne može imati druge rečenične uloge, ali takva je poraba ipak rubna, ma koliko ona možda bila obilježje pojedinoga situolekta.¹⁵ U skladu s tim više-manje pravopisna riječ odgovara gramatičkoj

¹³ Usp. navedene primjere s Pranjkovićevim primjerima koje navodi Marković (2012.) u dijelu o poglagoljenju. Više o sintaktičkim službama uzvika v. Gligorić, 2017.; 2018.

¹⁴ To se ponajprije odnosi na nepromjenjive i suznačne riječi koje se češće mogu supstantivizirati, adjektivizirati, verbalizirati, čak interjekcionalizirati (jer sve jezične jedinice mogu potencijalno postati uzvici) i sl. Svakako su manje česta poveznicičenja, pozamjenicičenja, počestičenja i sl., što ovisi o otvorenosti odnosno zatvorenosti pojedine vrste riječi.

¹⁵ Pretpostavka je naime da su rečenice (10) i (11) uporabno ograničene zbog naglašene metajezične uloge. Rečenice (12), (13), (14) i (16) češće će se ostvariti kao iskazi u neformalnijim ili neformalnim situacijama.

riječi osim kada je riječ o posebnim slučajevima, primjerice o složenim glagolskim oblicima. Iz takva tumačenja proizlazi da su jezične jedinice manje homonimne, a više polisemne, pri čem se nasljeđuju kognitivnolingvistička perspektiva i kognitivnolingvističko tumačenje odnosa među jezičnim jedinicama. Usto se takvim razumijevanjem pojednostavljuje i jezikoslovni opis: jezične jedinice morfološki pripadaju jednoj vrsti, mogu dolaziti u različitim službama jer im to omogućuje njihovo polisemno konceptno ustrojstvo, ali to ne znači da su one morfološki prešle u drugu vrstu riječi.

Zaključak

U radu se pošlo od određenja preobrazbe ili konverzije. Preobrazba se raščlanila u gramatičkim opisima te su se analizirala oprimjerenja pojedine vrste preobrazbe. Uz to su se ponudila i inovativnija jezična oblikovanja koja mogu upućivati na preobrazbu te su se analizirali mogući gramatički opisi takvih ustrojstava. Analiza je pokazala mogućnosti različita tumačenja. S jedne strane moguće je promatrati preobrazbu kao izrazito frekventnu pojavu jer različite vrste riječi mogu doći u sintaktičkim službama koje prototipno ne zauzimaju, a time i dobiti gramatičke kategorije koje u prototipnoj porabi nemaju. Takav pristup – smatra se – usložnjuje jezikoslovni opis te povećava učestalost homonimije kao odnosa među leksemima. S druge se strane neprototipne porabe mogu tumačiti više sintaktički, manje morfološki, čime je status jezičnih jedinica stabilniji, jezični opis jednostavniji, jasniji je granica između vrste riječi i službe riječi, između morfologije i sintakse – koliko god da su one isprepletene – te se sintaktički potencijal (prije svega *malih*) riječi tumači njihovim polisemnim konceptnim ustrojem. Pritom se pojedine porabe smatraju protipnima, a druge rubnima.

Literatura

- Stjepan Babić, 1991., Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, HAZU, Zagreb
Eugenija Barić i autori, 2005., Hrvatska gramatika, IHJJ, Zagreb (Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika)
Igor Marko Gligorić, 2013., Veznici i njihov gramatički položaj, Lahor, god. 8., br. 2., str. 121. – 142.
Igor Marko Gligorić, 2017., Sintaktičko određenje uzvika, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, god. 43., br. 2., str. 343. – 358.
Igor Marko Gligorić, 2018., Uzvik i veznik: vrste riječi i (nad)rečenične službe, FOOZOS, Osijek
Lana Hudeček i Milica Mihaljević, 2017., Hrvatska školska gramatika, IHJJ, Zagreb
Ivan Marković, 2012., Uvod u jezičnu morfologiju, Disput, Zagreb
Ivana Matas Ivanković, 2016., Složeni prijedložni spojevi, Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, god. 42., br. 2., str. 543. – 562.
Ivo Pranjković, 1986., Koji i što, Jezik, god. 34., br. 1. str. 10. – 17.

- Ivo Pranjković, 2005., Konjunktori, subjunktori i konektori u hrvatskome standardnom jeziku, u zborniku Riječki filološki dani 5, urednik Irvin Lukežić, FF, Rijeka, str. 457. – 462.
- Ivo Pranjković, 2008., Vezničko i nevezničko *da* u hrvatskome jeziku, u zborniku Riječki filološki dani 7, urednice Ines Srdoč-Konestra i Silvana Vranić, FF, Rijeka, str. 505. – 515.
- Ivo Pranjković, 2010., Zamjenica, prilog, čestica i veznik *što*, u zborniku Riječki filološki dani 8, FF, Rijeka, str. 401. – 408.
- Ivo Pranjković, 2012., Upitno, pojačajno, namjerno i uvjetno *li*, Pismo – Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika, god. 2012., br. 10., str. 33. – 43.
- Ivo Pranjković, 2013., Gramatička značenja, MH, Zagreb
- Ivo Pranjković, 2016., Gramatika u riječima i riječi u gramatici, MH, Zagreb
- Josip Silić i Ivo Pranjković, 2007., Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, ŠK, Zagreb
- Branka Tafra, 1998.a, Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem, u zborniku Jezična norma i varijeteti, HDPL, Zagreb i Rijeka, str. 575. – 581.
- Branka Tafra, 1998.b, Konverzija kao gramatički i leksikografski pojam, Filologija, br. 30. – 31., str. 349. – 361.
- Branka Tafra, 2005., Od riječi do rječnika, ŠK, Zagreb
- Stjepko Težak i Stjepan Babić, 1996., Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje, ŠK, Zagreb
- Petar Vuković, 2022., Složeni prijedlozi u suvremenom hrvatskom jeziku, u zborniku Riječi o Riječi i riječi – zbornik u čast Zrinki Jelaska, urednici Ivan Marković, Iva Nazalević Čučević, Igor Marko Gligorić, Disput, Zagreb, str. 769. – 788.
- Sanja Vulić, 2005., Preobrazba kao rubni tvorbeni način pri tvorbi imenica u gradišćansko-hrvatskim čakavskim govorima, Čakavska rič, god. 33., br. 1. – 2., str. 213. – 219.

Sažetak

Igor Marko Gligorić, Filozofski fakultet, Zagreb, igligoric@ffzg.unizg.hr

UDK 81'366'367, izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22210/jezik.2026.73.04>

primljen 15. svibnja 2024., prihvaćen za tisak 8. srpnja 2024.

Conversion – morphosyntax and/or word building

The paper considers conversion or transfiguration as a generally accepted way of word formation and places it in the context of the (possible) difference between morphology (morphology in the narrower sense) and word building. Analysing Croatian, Slavic and (general) linguistic definitions of conversion and similar phenomena, an attempt will be made to give a brief overview of thinking on conversion in the lexical sense. Conversion will also be exemplified by newer formations – lexical units – which would traditionally be understood as the results of conversion. By syntactically (micro)contextualizing such language units, conversion will be observed as a linguistic phenomenon at the boundary between word function and word classes (i.e., parts of speech). In addition, the lexicographical implications of the recognition of conversion results will be analysed regarding the prevailing understanding of this phenomenon. It will be recognized which types of words

are more often formed (?) by conversion in the traditional sense, and which less often, and a partly different interpretation of the transformation from a morphosyntactic, lexicological and lexicographical perspective will be offered. It will consider the consequences of their syntactic function on the meaning, and thus the understanding, of linguistic (lexical) units.

Key words: conversion, morphosyntax, word building, parts of speech

PITANJA I ODGOVORI

VITEZICA ILI VITEŠKINJA?



čitatelj B. K. iz Gospića pita nas kako glasi mocijski parnjak imenice vitez – *vitezica* ili *viteškinja*?

Naime, u emisiji o Blenheimu na drugom programu Hrvatske televizije (18. prosinca 2025.) govorilo se o vitezima i *vitezicama* pa čitatelja zanima kojoj riječi treba dati prednost – *vitezica* ili *viteškinja*.

„Kad se od imenice jednoga roda tvori imenica drugoga s razlikom u oznaci spola, to se u hrvatskom jezikoslovlju naziva mocijska tvorba” jednostavno je i jasno mocijsku tvorbu definirao Stjepan Babić pišući o Sustavu u mocijskoj tvorbi u hrvatskom književnom jeziku (Slavica Helvetica, 16., Bern, 1981.). Takve se dvije imenice nazivaju mocijski parnjaci – jedna znači mušku osobu, druga žensku osobu, a istoga su zanimanja: *učitelj* i *učiteljica*, *pedagog* i *pedagoginja*; iste narodnosti: *Hrvat* i *Hrvatica*, *Mađar* i *Mađarica*; pripadaju istoj pokrajini ili državi: *Slavonac* i *Slavonka*; bave se istom djelatnosti: *čitatelj* i *čitateljica*, *slušatelj* i *slušateljica*. U primjerima su na prvom mjestu imenice koje znači mušku osobu jer se od njih tvori imenica koja znači žensku osobu. Malo je imenica koje nemaju mocijski parnjak, a izostanak mocijskoga parnjaka suprotnoga spola ovisit će o značenju imenice, biološkoj uvjetovanosti ili društvenim okolnostima. Imenica *Bogorodica* nema mocijski parnjak, tako ni imenica *dojilja*. Kada je riječ o društvenim

okolnostima, mogu se oprimirati imenicom *vojnkinja* – naime, u vrijeme kada je S. Babić pisao naprijed spomenuti rad, naveo je da imenica *vojnkin* nema mocijski parnjak. Od tada pa do Nacionalne klasifikacija zanimanja s nazivima u muškom i ženskom rodu (narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/dodatni/378415.pdf) prošlo je tridesetak godina, pa je *vojnkin* tu dobio svoj mocijski parnjak – *vojnkinja*. I ne samo vojnkin, nego su sva zanimanja navedena u oblicima za muške i ženske osobe. Ti su nazivi službeni i dužni smo ih upotrebljavati u službenom priopćavanju – u svjedodžbama, diplomama, natjecajima za posao i sl. Riječ je o rodnoj ravnopravnosti koja se očituje u jeziku pa se zbog toga češće naziva i jezičnom rodnom ravnopravnosti.

U Nacionalnoj klasifikaciji zanimanja nije zabilježena imenica *vitez* pa nije zabilježen ni mocijski parnjak. Na razini je to očekivanja jer biti *vitez* danas nije zanimanje. Moguće je imati titulu *viteza*, a imenica ima i šire značenje: *vitezom* se može nazvati osoba koja je hrabra, časna i plemenita, koju vode uzvišeni životni ciljevi. Za hrvatske se vojnike, osobito ratnike iz Domovinskoga rata, češće kaže *hrvatski vitezi*.

Dvojba između *vitezice* i *viteškinje* dvojba je između dva tvorbeni dometka – u *vitezica* na osnovu se *vitez-* dodaje dometak *-ica* > *vitezica*, a u *viteškinja* na osnovu se dodaje dometak *-kinja* (gdje *k* iz *-kinja* djeluje na završno *z* u osnovi *vitez* uzrokujući glasovnu promjenu) > *viteškinja*.